

FNSiN

NOS

Nr 3 2019 Årgång 41

Medlemsorgan för föreningen Natur och samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken.

Läs mer på vår hemsida
www.fnsin.nu

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Medlemsavgiften 2019

Fullbetalande medlem 160 kr
Ny dito efter 1/7 80 kr

Familjemedlemmar
(oavsett antal) 80 kr

Plusgiro: 67 01 50- 2
Medlemsavgifter och beställning
av skrifter

e-post : info@fnsin.nu

NOS

Redaktion:

Lisbet Scheutz
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
Kometvägen 49, 183 48 Täby;
08-758 30 03; 070-693 91 28
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:
nos.fnsin@gmail.com

NOS har ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni
resp. sept.

Tryckt hos:

Duplotryck, Kungsholmen

Internet

www.fnsin.nu

Webbansvarig:

Eva Bolander

Programsamordnare:

Lars-Olov Wallin

wallin.larsolov@gmail.com

070-1714829

FNSiN styrelse

Ordförande:

Eric Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
072 - 3181225
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
Fatburs Kvarngata 14
118 64 Stockholm
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
Fredrikslundsvägen14
168 34 Bromma
08-26 25 84
camillaberg8888@gmail.com

Kassör:

Eva Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
0768-452085
eva.bolander@telia.com

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
Dovregatan 14, lgh 1102
164 36 Kista
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
Fritiofsvägen 4
182 54 Djursholm
070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Mikael Johansson
Hjulsta Torg Lgh 1408
163 65 Spånga
073-0657171
swoosh695@gmail.com

Lisbet Scheutz
Löjtnantsgatan 8A
115 50 Stockholm
073-9924125
lisbet.scheutz@gmail.com

Lars-Olov Wallin
Södermannagatan 57
116 66 Stockholm
070-1714829
wallin.larsolov@gmail.com

Omslag:

Framsida:

Skandinaviska halvöns sydligaste katt. Vid Smygehuk.
Foto: Anders Schærström

Baksida:

Johannes Rudbeckius, *Orbis Terrarum rudi penicillo adumbratus* (Västerås, 1643). Bild: Uppsala Universitetsbibliotek

Våra böcker:

	normal	medlem
De goda ogräsen	75	50
Gotska Sandön	100	75
Kall ökensand	75	50
Spetsbergen	50	30
Tyresta	20	10

(Porto tillkommer)

Beställ genom Erik Elvers e.elters@bredband.net

Redaktionen har ordet

Sommar igen. Vi ser tillbaka på en bra föredragssäsong under årets mörkaste del och fram emot (lagom) värme och avkoppling men också ett och annat tillfälle att ses i FNSiN-sammanhang.

På ett sätt är sommaren något av lågsäsong för föreningen, eftersom programpunkterna är något glesare och delvis lättsammare än under resten av året, men det är också en säsong då vi gärna lägger in resor med ambitiöst innehåll. När vi skriver detta har nio medlemmar just återvänt från en veckolång färd i den åländska övärlden. Det kommer säkert rapporter om detta, men inte förrän i september-NOS.

I augusti är det dags för en landskapsresa, denna gång till norra Uppland med bruksmiljöer och naturskyddsområden.

Och liksom varje år sedan 1976 (utom ett) föreslår vi en gemensam färd till Gotska Sandön. Det har visserligen blivit mycket lätt för var och en att boka, men att resa tillsammans med likasinnade har sina fördelar. Praktiskt och trevligt.

Du som står på föreningens sändlista för e-post har förstås inte kunnat undgå att vi numera kompletterar kvartals-NOS med digitala medlemsbrev – som faktiskt kommit ut oftare än vi själva trodde, då vi började pröva idén i

höstas. Det händer mycket i vår omgivning som vi gärna vill förmedla, och på så sätt ge medlemmarna större utbyte av medlemskapet. Det kan vara begivenheter i närstående föreningar, forskningsrapporter eller uppdykande tips som ligger inom vårt breda bevakningsområde. Vi försöker naturligtvis att balansera för att undvika överinformation. Natur och samhälle (framför allt) i Norden kan omfatta mycket men har i tidigare programförklaringar uttolkats som miljöfrågor och levnadsvillkor. Vilket är mycket nog. Från jordens klimatutveckling till närbelägna naturreservat; från spår av forntida vardagsliv till digitaliseringens kultureffekter; från Grönland till Östersjön plus internationella utblickar. Det tänker vi fortsätta med.

Visserligen är det inte lustigt att tänka på höst just nu, men det finns faktiskt redan programpunkter inbokade så långt fram som i oktober och även idéer som ännu inte konkretiserats. Vi försöker som alltid att tänka långsiktigt och idéer har väl aldrig saknats i föreningen. Tänk på att du mycket gärna får komma med idéer och förslag till vår programsamordnare, Lars-Olov, eller närmaste styrelseledamot.

Glad sommar!

Styrelsen och redaktionen

*Vårvandring:
Eva Innings visar och berättar om växter i Bergianska trädgården. (Se notis på sidan 13.)*

*Foto:
Claes Göran Ström*

Släbro—en unik forntida bro

I norra utkanten av Nyköping i Södermanland rinner Nyköpingsån genom ett område med gravfält från yngre järnålder på båda sidor av ån. Vid min fornminnesinventering för Riksantikvarieämbetet sommaren 1984 råkade jag vara där vid ett unikt tillfälle. Ån hade då till stor del tappats på sitt vatten av okänd anledning, vilket tillfrågade ordsbor aldrig upplevt förut. Nu framkom en stenbro eller rester av en sådan, vilken vid normalt vattenstånd var helt dold. Dessutom hade jag kamera med mig och kunde dokumentera bron med ett foto som senare publicerades i ett danskt bokverk.

Till vänster om fotografen (jag), utanför bilden, står två runstenar från 1000-talet. Den ena har i texten namnet på platsen, Släbro. Gravfält ligger på båda sidor om ån, med på fotot synliga gravhögar på norra sidan. Nedskurna vägar, kallade hålvägar, för ned mellan högarna till bron från båda sidor av ån.

Mitt i ån syns en ränna genom bron, kanske ett par eller flera meter bred. Jag menar att brons namn antyder att man släpat båtar genom rännan mellan det förr närbelägna havet nedströms och bygden uppströms. Kanske har t ex en rörlig eller fast träkonstruktion funnits vid

rännan eller bron. Kanske har bron dessutom varit bevakad och haft ett försvarssyfte mot fientliga besök.

Ett fredligt besök gjordes lördagen 5 juni anno 2004, då jag guidade 7 FNSiN:are dit och till ett antal andra märkliga fornlämningar som jag hittat i, runt och norr om Nyköping. Framför allt hade jag hittat ovanligt många forntida husgrunder, som kallas husgrundsterrasser, vilka många ovana inventerare ofta missar. Nära ett typiskt höggravfält från yngre järnålder på den vackra Lindbacke hade man lyckats undgå att se en hel rad små, stenkantade grunder intill varandra.

Flera platser med husgrundsterrasser hittades norrut i Runtuna. På en bergstopp upptäckte jag en imponerande stormannagård som kan dateras till äldre järnålder, av flera skäl. Grunderna till ett par väldiga byggnader, ca 30 m stora och byggda av meterstora stenblock, låg nära ett litet röse. Bondgården nedanför berget heter Tomtsätter, belägen i utkanten av den mer centrala bygden från yngre järnålder. Detta lägesförhållande är typiskt i åtminstone landskapen runt Mälaren, där de flesta av landets fornlämningar finns. Man skulle kunna tro att det vore tvärtom. Gårdens namn syftar på

fornlämningen, trots dennas ålder. Platsen är så märklig att den uppmärksammades i lokalpress och -radio.

Att man slarvar med markkontroll vid exploatering är vanligt i hela landet, men följande exempel är nog extremt. En ny golfbana i Nyköping tycktes mig vara onödigt ojämn med små kullar. Den utsparade skogsdungen intill innehöll de bevarade, oskadade gravkullarna av ett gravfält som man ej observerat!

Åter till Släbro. Broar av sten är närmast obefintliga i Skandinavien från forntiden. Den arkeologiska redaktionen på Nationalmuseet i Köpenhamn till det stora praktverket "Viking og Hvidekrist" från år 1993 ansåg att Släbron var helt unik och att mitt foto måste vara med i boken (sidan 47). Bron är ju skriftligt belagd med namn på den tusenåriga runristningen intill. Eftersom gravfälten till större delen är äldre än runorna kan alltså bron vara mycket äldre.

Nära och nedströms ån ligger berghällarna med de likaledes unika hållristningar från bronsåldern, vilka blivit kända som Släbroristningarna.

På hemvägen besökte vi i Runruna en av de tre ? största gravhögarna i Sverige, Uppsa Kulle, på mitt arbetsområde år 1985. Den är 55 m i diameter och 9 m hög. Den troligen största av alla högar är Anundshögen i Västmanland, 60 m i diameter och hela 14 m hög, trots plundringsskada i toppen. Med den arbetade jag ett par år senare än Uppsa Kulle. Den vendedeltida sveakungen Anund av Ynglingaätten är enligt traditionen ända från 1300-talet gravlagd där, ca år 640. Nummer tre i högstorlek finns nog i gamla Uppsala.

Text och foto Kjell Linnér

Stockholms roll under Vasadynastin

Bakgrund

Stockholm växte fram som en handels- och omlastningsplats vid en försvarsanläggning. Det hade blivit meningsfullt med försvarsanläggningen på den blivande Stadsholmen sedan Skanstull grundats upp omkring år 1000 och infarten till Mälaren begränsats till Norrström och Söderström på var sin sida om holmen.

Varor från Mälardistriktet och de inre delarna av Sverige, som Bergslagen, fördes till Stadsholmens västra sida (Munkbron) och flyttades till dess östra sida (Skeppsbron) där större och mera djupgående fartyg från i första hand hantverkarna vid södra och östra Östersjön kunde lägga till. Genom det skandinaviska handelsvärdet förbjöds Norrlands och Finlands städer, utom Åbo, att sända fartyg till orter söder om Stockholm eller att mottaga besök av utländska fartyg, utan befolkningen i östra rikshalvan och längs kusten i Roslagen och Norrland var ålagd att föra sina varor till Stockholm vars köpmän fick sälja dem vidare. Förbudet nämns redan i mitten av 1300-talet, i köpmålbalken i Magnus Eriksson landslag, men blev befäst i handelsordinationerna 1614, 1617 och

1636. Bakgrunden var en önskan från både kronan och stockholmsköpmännen att främja Stockholms tillväxt.

De 22 största yrkesgrupperna enligt 1460 års skattelängd är också alla hantverkare, transportarbetare, köpmän och skeppare.

Förändringar under Vasadynastin, år 1523 - 1654

Stockholm var genom handeln och de skatteinkomster den gav och genom de privilegier den fått av kronan en rik stad. Medan kungen och landets styrelse tidigare flyttat runt mellan kungsgårdarna blir slottet Tre Kronor från och med Gustav Vasas tid det permanenta residenset och Stockholm rikets administrativa centrum, sedan han säkrat sin kontroll över landet med pålitliga fogdar. I staden påverkar han valet av borgmästare och utnämner en lokal fogde, med tiden kallad ståthållare, som ansvarar för staden då han är ute i landet. Statsförvaltningen byggs ut vilket medför ett starkt ökande antal kungliga tjänstemän. Tjänstemän och adel bygger och bosätter sig i stor utsträckning på Stadsholmen, medan många av de borgare och hantverkare som tidigare bott

där flyttar ut på malmarna. Även Gustav Vasas söner Erik XIV och Johan III är ivriga att reglera och fortsätter minska stadens bestämmanderätt. Mot slutet av Vasatiden är det också tydligt att Stockholm kommer att vara huvudstad i en stormakt, mot att tidigare ha varit det i ett ganska litet rike i Europas utkant, vilket motiverar omdaning av dess yttre form efter stadsbranden 1625, se nedan.

År 1622 införs en särskild tullordning för Stockholm, och staden inhägnas med murar, staket och gravar för att hindra att varor smugglas in. Det byggs tullstationer, på Blasieholmen och Långholmen för sjövägen fraktade varor och på Norrmalm och Södermalm för varor som kommit landvägen.

Staden förlorar som sagt sin tidigare självständighet, men styrs från 1634 till 1667 av en överståthållare, länge en adelsman, som fram till förra delen av 1700-talet var medlem av Riksrådet.

Samtidigt som Stockholms karaktär förskjuts från handelsstad mot centrum för rikets förvaltning ger regeringen år 1636 staden genom privilegier nya inkomster genom skatter på handeln, tolag (av lågtyska *tolage*, "tillägg") och accis. Den uttalade tanken med dem var att de skulle användas för den av kronan önskade upprustningen av staden till en representativ huvudstad i den nya stormakten samt att bekosta stadens ökande förvaltningskostnader. De kom också att innebära ett betydande tillskott: stadens årliga inkomster låg under senare delen av 1620-talet på runt 15000 men under de första åren på 1640-talet på 75000 – 90000 daler silvermynt varav tolag och accis runt 35000.

Styrningen av staden ändras 1636 genom en anpassning till det arbets sätt som sedan 1634 gällt för statsförvaltningen. Staden hade dithills styrts av fyra borgmästare och femton rådmän, men ändringen 1636 innebar att borgmästarna fick ansvaret för var sitt collegium med avgränsat ansvarsområde, var och en med tre rådmän till sitt stöd.

Ett slående tecken på stadens minskade självständighet är omregleringen av gatunätet, på Norrmalm och Östermalm runt 1640 och på Södermalm runt 1650, som var ett projekt uppifrån. Staden fick nu följa påbuden från kronan. Dessa syftade till att minska stadens medeltida karaktär och öka representativite-

ten i stadsbilden, ge plats åt den växande befolkningen och minska risken för brandspridning, samtidigt som det fanns en önskan från kronans sida att få en effektivare kommunal förvaltning än vad som gällt i den gamla medeltida organisationen. Initiativet till omdaning kom inte från staden utan från kronan utan samråd. Borgmästare och råd känner inte i förväg till de stora omvandlingarna, utan de beordras verkställa de beslut regeringen fattat om sin huvudstad. Regeringen har också kontroll över staden genom överståthållaren.

Under första halvan av 1600-talet anläggs också elva nya torg (som också finns kvar i dagens Stockholm). Drottning Kristina fastställer år 1649 fasta torgdagar med motiveringen att små marknadsplatser ute på landet inte behövs utan att handeln och bönderna skall tvingas in till städerna. Ett tänkbart faktiskt motiv är att myndigheterna därigenom kan ta ut tull och accis.

Vad ändrades inte?

Huvudstäder var ibland även kyrkliga huvudorter. Många undantag finns dock, t ex hade den danska ärkebiskopen ursprungligen sitt säte i Lund och den norska har sitt i Trondheim / Nidaros. I Sverige flyttades ärkebiskopssätet inte från Uppsala, utan Stockholm förblev delat (ända fram till 1942 när Stockholms stift inrättades), Upplandsdelen tillhörde ärkestiftet och Sörmlandsdelen tillhörde Strängnäs stift. Detta innebar dock att staden tillhörde ärkestiftet, landskapsgränsen anses hela medeltiden ha gått söder om Södermalm genom Järlasjön och Årstaviken. Man kan tycka att det skulle ha legat nära till hands att i samband med reformationen flytta ärkesätet till Stockholm, både för att symbolisera brytningen med den katolska tiden och för att Gustav Vasa skulle kunna ha närmare kontroll över kyrkan likaväl som över Stockholm. Kanske hade ärkesätet i Uppsala en alltför stark ställning som var svårare att rasera än Stockholms självständighet.

Erik Elvers

Källor:

Göran Dahlbäck: I medeltidens Stockholm (1987)

Linnea Forsberg: Stormaktstidens Stockholm tar gestalt (2001)

Christina Nordin: Oordning, torghandel i Stockholm 1540-1918 (2009)

Kommentar till Christer Westerdahls intressanta artikel i NOS 2018:3 om svenskarnas sista vikingatåg i NOS 2018:3

Väringarna

*kom tillbaka till käringarna
och återgick till näringarna.*

(Alf Henrikson)

Men de flesta kom aldrig tillbaka. Det måste ha varit mycket stort, svenskarna sista vikingatåg, med tanke på alla runstenar som restes till minne efter de många som blev kvar i främmande jord efter slaget i Särkland vid Svarta havet. Det utkämpades troligen 1041 och berättas i Ingvars, den vittfarne, saga.

Sagan uppger att vikingarna/väringarna/varjagerna till en början haft framgång i striden. Araberna kallade dem madjus, de otrogna, eftersom de inte var muslimer. De var kristna, vilket syns på runstenarna—de flesta är prydda med ett kors. De träffade på den vackra drottning Silkisif och lyckades omvända henne till kristendomen. (Siv var guden Tors blonda hustru; hon var troligen klädd i siden men Ordet silke betyder även silver. Namnet låter nordiskt; vad hon hette på sitt eget språk, berättar inte historien.) Silkisif var troligen drottning i huvudstaden Kutaisi i landet Kolchis. Efter ytterligare strider träffade nordmännen en grupp kvinnor, som förgiftade större delen av den svenska styrkan, inklusive Ingvar själv, eller möjligen smittades de av någon farsot.

Landet Kolchis utgjorde den nordvästra delen av det nuvarande Georgien, längst in i Svarta havets östra del. Söder om Kolchis låg det kaukasiska Iberien (namnet har säkert en spännande historia med tanke på den gamla folkstammen iberer i Spanien). Kolchis begränsades i söder av floden Phasis (fasanerna troddes komma därifrån), numera Rioni. Den breda floddalen är mycket bördig men sumpig och härjad av febersjukdomar (malaria?). Klimatet är subtropiskt och mycket fuktigt. Kolchis var ett rikt land som exporterade guld och järn, timmer och honung, samt, får man förmoda, även slavar, som hade stort kommersiellt värde.

Liljorna på marken är väl inte det första man

tänker på i samband med vikingatåg, men Kolchis är känt för sin intressanta flora med många endemiska arter och många mycket giftiga växter, bland andra den vackra tidlösan, *Cochium autumnale*, som hör till familjen Giftliljor. Den ser ut som en lila krokus men blommar om hösten. Man kan köpa knölarna i september-oktober. Den blommar snällt utan jord i fönsterkarmen.

Landet Kolchis spelar en framträdande roll i den grekiska mytologin. En hel sagocykel utspelar sig här – det var hit Iason seglade på skeppet Argos för att hämta det gyllene skinnet, skinnet av den vädur eller bagge med gyllene ull som en generation tidigare hade räddat Frixos och hans syster Helle undan deras ondskefulla styvmor till Aia, som Kolchis kallades på den tiden. Helle störtade i havet och drunknade under färden. Frixos offrade väduren till Zeus, deras far, och gav det gyllene skinnet till kungen i Kolchis, Aietes, som hängde upp det i en helig lund. Av olika skäl behövde Iason få tillgång till skinnet och seglade alltså dit. Många berömda hjältar (argonauterna) deltog i färden, bland dem Herakles och Orfeus.

Skinnet vaktades av en drake. Aietes hade en dotter, Medea, som var örtkunnig. Hon förälskade sig i Iason och bistod honom med råd och dåd, främst giftmord.

Medea sövde draken med en trolldryck och Iason kunde hämta skinnet och gick ombord på Argos för att fly hem till Iolkos tillsammans med Medea och hennes lille bror. Aietes seglade efter för att försöka ta tillbaka det dyrbara skinnet och lyckades nästan hinna upp Argos, men Medea dödade och styckade sin lille bror och kastade honom i havet. Aietes blev så försinkad av att samla ihop bitarna av sin son att de flyende hann undan.

Efter många äventyr kom familjen till Korint, där Iason förälskade sig i kung Kreons dotter Glauke och försköt Medea. Vild av svartsjuka skickade Medea en dyrbar bruddräkt till Glauke, som brände henne till döds, och därefter dödade hon med egen hand sina barn med Iason. Därefter flydde hon till Aten i en vagn förspänd med bevingade drakar.

"Medeas vilda kärlek och hat har i förening med det demoniska i hela hennes personlighet gjort henne till ett synnerligen tacksamt ämne

för den tragiska skaldekonsten" som professor A. M. Alexanderson i Lund uttrycker det i Nordisk Familjebok, 2:a uppl. Det mest kända arbetet är tragedin Medea av Euripides, men många andra har skrivit om henne, även Bengt Lidner.

Det var i dessa trakter som de nordiska vikingarna mötte sin död.

Ingegerd Hosinsky

En livsavgörande resa

Tal på vernissagen till Teresa Correas Installation "Un relato inacabado" (En oavslutad berättelse) i arkeologiska museet Benahorita, Los Llanos de Aridane, 15 juli 2016.

God kväll! Jag heter Cecilia* Hosinsky och Teresa har bett mig säga några ord i kväll, eftersom jag har tillbringat mitt liv med installationens båda teman: astronomi och arkeologi med La Palmas förhistoria.

Det är två vetenskaper som kan förefalla mycket avlägsna från varandra, men de har ett gemensamt mål: de försöker förstå människan, oss själva och vår position i Universum: varifrån och när vi kom och hur vi kom dit där vi är nu.

Astronomin söker svaret utåt i rymden medelst teleskop och rymdsonder. Kulturer som är mindre tekniskt utvecklade än vår söker inåt. Det är högst sannolikt att hållristningarna utfördes under inflytande av droger och att de uttrycker försök till kontakt med högre makter.

Jag är från Stockholm och studerade humaniora som konsthistoria, nordisk etnologi, som är mitt huvudämne, och nordisk arkeologi. Jag kan läsa runstenarna och känner hållristningarna från bronsåldern i södra Sverige. (I landets nordliga delar finns inga hållristningar utan där finner man hållmålningar på kliporna från helt andra kulturer.) (Se PS!)

Min man studerade fysik och astronomi. Han fick sin första anställning i KVAs lilla solteleskop på ön Capri i Neapelgolven i södra Italien. Där tillbringade vi några lyckliga år, nära

den klassiska kulturen i Magna Graeca, Stora eller Nya Grekland, skulle vi säga idag, med Pompeji och Herculaneum inte långt från Neapel och längre söderut Paestum med sina tre grekiska tempel nästan orörda, och många andra historiska minnesmärken.

Emellertid går vetenskapen framåt inom alla områden och förhållandena på Capri var inte längre tillfredsställande. Neapel hade då en befolkning på två miljoner människor. När färjan närmade sig, skymdes himlen av ett gulbrunt dis och luften stank av föroreningar. Det är ett problem för astronomin i praktiskt taget hela världen idag: luft- och ljusföroreningar. Det var inte längre försvarbart att fortsätta observationerna under dessa förhållanden. I slutet på 60-talet bildades en organisation, i vilken även Sverige deltog, JOSO (Joint organisation for Solar Observations), med syfte att söka en plats med bästa möjliga förhållanden för teleskop från hela Europa.

I början sökte man platser nära havet. En grupp astronomer observerade i Algarve i Portugal, andra var i Grekland, min make och en engelsk astronom var på Alegranza och tillsammans var vi på Sicilien 1971, samtidigt som en annan grupp var i Fuencaliente kort tid efter Teneguías utbrott. Emellertid började man inse att de bästa förhållandena fanns på höga höjder.

Min man från Sverige, Lars Staveland från Norge och Hubertus Wöhl från Tyskland utgjorde den första gruppen på Roque de Los Muchachos i juli 1972. Jag följde med som kock och sekreterare. Vi hade med vår son som var två och ett halvt år. Min man och Lars Staveland är båda döda och Hubertus Wöhl återvände genast till Tyskland. Min son var för liten för att kunna minnas något av detta äventyr, så jag är den enda som är kvar.

Det fanns ingen väg då, utan vi vandrade upp efter den gamla leden över bergsryggen Brista, där herdar hade vandrat med sina getter under två tusen år. Fyra män från Las Tricias kom med oss med mulor och åsnor, lastade med ett litet teleskop, två stora tält och vatten och mat för fyra vuxna och ett litet barn.

Första intrycket av R. de M. var överväldigande. Vi var inte vana vid hettan eller att vandra i uppförsbacke timme efter timme. Luften doftade av pinjebarr. Ovanför trädgränsen

på två tusen meters höjd var berget täckt av blommande codeso (*Adenocarpus viscosus*). Getter sprang bråkande förskräckt undan när de såg oss. Flockar av alpkråkor (*Pyrrhocorax pyrrhocorax barbarus*) kraxade och himlen var intesivt blå. När vi äntligen kom fram, efter sex timmars vandring, var vi mycket trötta. Vi reste tälten bakom klipporna, monterade teleskopet och gjorde allt i ordning, fick lite mat i oss och sedan kröp vi ner i sovsäckarna.

Innan jag somnade, behövde jag gå ut i ett privat ärende. Jag blev förskräckt. Det fanns inget ljus någonstans, tätt mörker rådde och tystnaden var absolut. Det var isande kallt. Ovanför mig hörde jag musiken från myriader av stjärnor, så skarpt lysande som jag aldrig sett dem. Vintergatan gick som ett brett, vitt band över himlen. Plötsligt hade min normala värld upphört att existera och jag kände mig utlämnad till Universum. Stjärnorna kvittar det lika, om någon är född eller död! Det var skrämmande. Intrycket var så starkt så jag flydde in till säkerheten i tältet till min man och min son och ljuset från den lilla gaslampan. Senare fick jag veta att R. de M. var en helig plats för benahoariterna (de första människorna på ön) och, ja, där är man mycket nära Gud. Jag får fortfarande hjärtklappning, när jag tänker på den

där första natten.

För att återvända till den fysiska verkligheten: Observationerna som gjordes dessa tre veckor var så lovande, så efter oss kom andra grupper astronomer under olika tider på året och slutligen bestämdes det att det nya observatoriet skulle byggas här, till en början intereuropeiskt men numera internationellt.

(Avtalen undertecknades 1979. Den första uppgiften blev naturligtvis att bygga en väg upp. Den första etappen byggdes från Hoya Grande i Garaffa och senare förbands den med vägen som hade byggts till den första vattengruvan, Barbuzano, som öppnades 1948 eller 1949 ovanför Mirca på östra sidan av ön. När vägen var färdig, inleddes byggandet av det första observatoriet, vilket var det svenska. Observationerna började 1982 och mycket snart följdes det av teleskopen i Isaac Newton-gruppen från England. Den officiella invigningen ägde rum 1985 i närvaro av medlemmar från sju europeiska kungahus och dessutom Irlands president och Tysklands Bundeskansler.)

Vid flera tillfällen, medan vi var på Roque, kom människor upp, kanske på väg till Santa Cruz eller kanske bara för att se oss. Var tredje dag

Observatorieområdet på toppen av La Palma, Roque de Muchachos.

Foto: Anders Schaerström

Ingegerd Hosinsky (t.v.) deltar i en arkeologisk utgrävning på La Palma. Privat foto.

kom karavanen upp med färsk mat och så småningom blev vi bekanta med ledarna och med de tre herdarna, som hade sina getter här uppe. Jag var talesman för vår grupp och konversationen skedde via ordboken.

Julián, som ledde karavanen, kom en dag upp med sin hustru. Jag bjöd henne på kaffe med mjölk, café con leche, och flera år efteråt kommenterade hon det. Hon var så trött och det var första gången hon drack café con leche. Det var så gott! En annan dag fick vi besök av skolläraren från Las Tricias, don Ramón med sina två döttrar och Arnoldo Santos. Don Ramón visde mig till flera platser med hållristningar och Arnoldo visade på växterna och deras användning. Genom de latinska namnen kunde jag förstå vad det var. Det var min första kontakt med La Palmas säregna flora.

Min uppgift i teleskopet redan på Capri var som bibliotekarie (det fanns inte datorer än). Från första början gick jag ut och undersökte omgivningarna under min lediga tid. 1979 hände det sig en dag att min man skulle visa platsen för det framtida William Herschelteleskopet för en engelsk astronom på besök. Han hade ingen teodolit utan bara en gradskiva och han bad mig stå och hålla en latta (en röd och vit stav) som utgångspunkt. Jag tittade ner på marken och hittade en stor bit keramik. Jag började gräva och under två somrar hittade jag de flesta bitarna av en stor, vacker kruka. Senare, vid andra tillfällen, fann jag bitar från flera olika krukor vid La Fuente Nueva, den enda källan där uppe. (Den torkade ut när Isaac Newtonteleskopet byggdes ovanför.)

Efter de tre veckorna måste vi packa ihop och förbereda allt och bege oss ner. Sorgsna, i alla fall jag. Vi kom ner till byn i skymningen, trötta, smutsiga och hungriga. Vår kontakt på La Palma var Guillermo Rodriguez, som läste

astronomi på universitetet i La Laguna på Tenerife. Han var son till don Ramón och vi stannade över natten hos dem. Don Ramón hade duvor som kuttrade på taket i solnedgången. Vi bjöds på mellanmål av mandel, getost och oliver med hemgjort vin och dusch, om vi bara bar upp vattnet i hinkar till behållaren på taket. Senare fick vi middag med stekt kyckling och potatis och vin, allt hemodlat. Det fanns inte ström än i byn utan vi lyste oss med stearinljus. Från första ögonblicket kändes det som om jag hade kommit hem. När vi reste dagen efter, sa jag till min man:

Å, vad jag önskar att jag fick komma tillbaka till Las Tricias en gång till i livet!

Ingegerd Hosinsky
(farmorcecilia@hotmail.com)

* Eftersom den spanskspråkiga omgivningen har svårt med namnet Ingegerd använder Ingegerd där sitt andra förnamn.

PS till NOS: Kjell Linnér har sagt att man faktiskt har hittat hållristningar av sydlig typ i Norrland sedan jag läste arkeologi. /Ingegerd.

Ingegerd kom tillbaka till La Palma – och blev kvar! Sedan hon pensionerats från bibliotekarietjänsten på observatoriet har hon varit guide på ett arkeologiskt museum. Hon deltar i utgrävningar, håller föredrag och skriver. Sedan 20 år tillbaka medverkar hon flitigt i NOS och är huvudförfattare till boken De Goda Ogräsen.

UTHYRES

Vill du uppleva Ölands ödmjuka, lågmälda, rika, rara vegetation och höra "tusen fåglar" sjunga? Hyr då min stuga på norra Öland i Legenäs! Där finns ca 45 stugor, min har ett litet kök, där man kan koka sitt kaffe, annars går man till "storköket" där det finns allt man kan behöva, spisar, kylskåp, matsal, tvättstuga, toaletter, dusch mm och där man kan umgås med andra. Området går under namnet Ekologiskt boende. I stugan finns två bäddar. Det finns stort utbud på kulturell verksamhet runt omkring. Jag har två cyklar som man kan använda.

Helena Laitanen, 073-3946124

Bokrecensioner

Skogshistoria och bränder på Gotska Sandön. Rapporter om natur och miljö nr 2015:1.

Länsstyrelsen Gotlands län

Ett av mina allra tidigaste minnen från Gotska Sandön är en kulen kväll på stranden vid en värmande brasa. Alla som besökt ön vet att eld bara får förekomma i strandkanten och att man måste begära tillstånd att göra upp eld – vilket vi förstas hade.

Det har länge varit känt – och framgår av Bo Zachrissons gedigna karta över ön – att större bränder drabbat ön vid ett par tillfällen – 1880 och 1917. I vår egen tid har ännu en brand inträffat, nämligen 2006.

Nu har en omfattande inventering och forskningsinsats ådagalagt avsevärt mera fakta om skogarna och skogsbränderna på ön. Inte mindre än 30 skogsbränder har belagts mellan 1487 och 1917. Den som har gjort insatsen är Mats Niklasson, vetenskaplig ledare på Nordens Ark, jägmästare, SkogDoktor (PhD) och docent i vegetationsekologi (SLU, Alnarp). Han har använt sig av dendrokronologi, så kallade brandljud, alltså trädiskador som "läkts" och dolts, samt i viss mån historiska, skriftliga, källor. Det äldsta provet har kommit från en torraka med märg som bestämts till 1433. Det äldsta nu levande trädet är ca 430 år och står på Höga Åsen.

Resultatet är en rapport på 54 sidor, inklusive ett trettiotal kartor över skogsbränder men också flera fotografier. Man skulle kanske tro att det är läsning enbart för skogsspecialister, men det handlar inte enbart om bränder. Det är också ett nytt sätt att berätta Sandöns historia med skogen i fokus men i ekologiskt samspel med människans intressen, betande får, blixtar, vandringsdyner – och de sällsynta insekterna som har en gynnsam livsmiljö i skogen. Det har blivit riktigt läsvärt också för Sandöns vänner. Vi vet att träden nära kapellet har sår efter den brand som förstörde det tidigare kapellet, men vi kan kanske börja söka efter flera spår.

Det är en historia om blixtnedslag, anlagda bränder som syftat till att förbättra fårbetet,

om skogsavverkning för ved och timmer till skepp. Nästan hälften av de nu belagda bränderna inträffade under 1600-talet. Därefter blev de mindre vanliga. Sedan ökade också fårbetet. Niklasson anser att vandringsdynerna, som dödade en stor del av skogen, var ett resultat av alltför intensivt fårbeta. Men även om provtagningen i skogen har gett mycket ny kunskap finns det antagligen mer upplysningar att hämta i skriftliga källor.

Niklasson menar att Sandöskogen är på väg mot en sorts dynamisk "urskogsjämvikt" med naturlig förnyring, låt vara att det lär dröja några sekler till innan hela ön har blivit helt täckt av urskog.

Anders Schærström

Gåtfulla Skåne

Gåtfulla Skåne: en guide till mytomspunna platser. Författare Caroline Alesmark och Polgara Järnefelt (2017), 160 sidor, rikt illustrerad. Förlag: Roos & Tegnér.

Bokuspris 149 kronor

Under min barndom och uppväxt i Skåne gjorde släkten ofta utfärder till sevärdheter i trakten, mest på Österlen. Ale stenar och Glimmingehus hör till dem som väl är allmänt kända, men jag kom förstas också till många mindre kända platser. *Gåtfulla Skåne* är en bok som inte handlar om de allra mest kända sevärdheterna utan framför allt om de platser som är förknippade med säregna berättelser, sanna eller fantasifulla.

Några av platserna är jag bekant med sedan barndomen: Trollasten (ett flyttblock) är förknippad med sägnen om hornet och pipan, som rövades från trollen och finns på Trolle Ljungby slott. Vattenfallen i Forsakar, där en jätteflicka och en människopojke, som blivit förälskade, ska ha blivit dränkta. Några andra platser har jag lärt känna i vuxen ålder, såsom ravinen Rövarekulan med sina lodräta lerskifferbranter som ingick i en naturgeografisk excursion. Åtminstone ett par av platserna be-

sökte vi på FNSiNs Skåneresor 2008, den märkligt runda Odensjön, S:t Olofs källa och Kullaberg.

Men många av de 45 platser som författarna berättar om har jag ännu inte besökt. Linné hann med åtskilliga och författarna hänvisar flera gånger till honom. *Alesmark och Järnefelt* är inte arkeologer eller historiker. De beskriver sig själva som "naturälskande och nyfikna utforskare", frilansande skribenter. I boken flätar de samman arkeologiska och geologiska fakta med legender, folktro och skrönor, knutna till platser; mänskliga sorger och tragedier som följd av farsoter, krig, sjukdomar, olyckshändelser och brottslighet.

Troll, jättar, vättar, pysslingar, asagudar och diser (kvinnliga skyddsväsen) förekommer ofta (var har man fått allt ifrån?), men också snappanar och adelsmän, präster, hantverkare och sjöräddare. Flera historiska kvinnor, och anonyma, får komma fram i berättelserna. Här figurerar tre helgon, några adelsdamer, kvinnan som anklagades för häxeri men frikändes. Även om mer eller mindre sanna historier är huvudtemat i boken, så är naturen

väsentlig: läskiga grottor och raviner, knotiga vresbokar. Det doftar av ramslök, rosor och lavendel.

Många platser missar vi när vi med bil, buss och tåg jagar fram genom landskapet, men känslan av tassemark ligger ofta inte så långt från allfarvägarna. Skåne är innehållsrikt. Det finns mycket kvar att upptäcka. Den här boken borde vara självklar för den som tänker sig en rundresa i Skåne och vill ge sig tid att känna en "gotisk stämning" eller begrunda tillvaron en stund.

På vartenda uppslag i boken (utom ett!) finns utsökt vackra fotografier. Platserna är markerade på en översiktskarta över Skåne. För att läsaren lätt ska kunna hitta dem finns också en vägbeskrivning och GPS-koordinater till varje plats. Det kan inte gå att missa.

Det är dessutom en vacker bok som jag säkert kommer att bläddra i framöver.

Anders Schærström

Hur gick det?

FFEs ÅRSMÖTE

FFE höll sitt årsmöte på Sjöhistoriska Museet den 9 mars. Förutom själva årsmötesförhandlingarna erbjöd programmet en guidad vandring i de närmaste omgivningarna, en specialvisning av utställningen Resenärer (om handelsresorna till Ostindien), ett föredrag om museet av dess chef samt en god och trevlig middag.

Åtminstone fyra FNSiN- medlemmar fanns bland deltagarna!

Erik Elvers

SVUNNA TIDERS VÄRLDSBILDER

Det var en fin kväll för alla dem som gillar kartor när Charlotta Forss i Borgerskapets Enkehus den 6 mars 2019 talade under rubriken Svunna tiders världsbilder.

Historikern Charlotta Forss har disputerat på en avhandling om hur svenskarna på 1600-talet uppfattade andra länder och kontinenter. Nu forskar hon i Oxford om Olof Rudbecks kartografi.

Hon inledde med Olof Rudbecks far, Johannes Rudbeckius, biskop i Västerås som grundade landets första gymnasium och även ett för kvinnor. Han tecknade en särskild världskarta att användas i undervisningen i geografi. Till kartan 1643 hör en textmassa, förteckning över svenska kungar, allt från Adams tid. På det mycket långa kartbladet har Norden placerats nederst trots att äldre kartor haft norr överst. En förklaring kunde vara att kartan skulle ligga på ett bord och då skulle eleverna kunna se världen från norr. Undervisningen skedde för övrigt både på latin och svenska.

Charlotta Forss nämnde schematiska kartor, med Asia, Europa och Afrika, från vår tideräkningns början. Också Ptolemaios hade på 100-

talet ett system för att rita ut platser i förhållande till varandra och placerade Norden överst. En tredelad, närmast mental karta, från 1585 hade Jerusalem i mitten. Bibelns orter fanns gärna markerade med symboler.

Bland resenärer som förmedlade bilder från avlägsna orter nämnde Charlotta Forss Per Lindeström som kom till kolonien Nya Sverige 1654 och skaffade uppgifter från indianer Claes Rålamb som for till osmanska riket 1657, och gav ut sin berättelse. Dennes son Åke Rålamb gav ut den första läroboken i geografi 1690.

Charlotta Forss forskar om tankeväckande ting och kommer säkert att berätta mer om sina 1600-talsrön. Tänk om hon ville ge ut en kommenterad kartbok!

Nanna Hermansson

Per Lindeström, "Nova Suecia tabula" ur Thomas Campanius Holm, Kort beskrifning om Provincien Nya Swerige uti America (1702).

Se även bild på baksidan av denna NOS.

GRÖNLANDSBILDER

Erja-Riitta Salonen visade bilder från och berättade om sina många besök på Grönland från 1996 till 2018. Vi fick alltså se bilder av ett land och landskap i förändring, både underbara vyer och mindre vackra sidor. Föredraget utvecklades till ett livligt samtal, för många hade frågor, svar och kommentarer. De flesta av de 18 närvarande har besökt Grönland både en och flera gånger.

Anders Schærström

LÅNGFREDAGSVANDRINGEN

Den traditionella vandringen har – delvis pga när påsken infallit – skett i de mest skiftande väder från snöglopp till årets ljuvligaste försommarväder. Solskenet värmdde och många människor njöt av att strosa och picknicka. I år ledde Mats och Astrid oss på mer eller mindre kända vägar från Blockhusudden till Waldemarsudde. Vi passerade bland annat Villa Gröndal, där Gustaf Fröding bodde en tid, och Isbladskärret, där vi siktade en mycket aktiv fladdermus. STF står bakom vandringen, men 13 av de 26 vandrarna var FNSiN-medlemmar.

Anders Schaerström

VÅRVANDRING I BERGIANSKA

lördagen den 28:e april.

Det har blivit tradition med vårvandring i Bergianska trädgården, och som det brukar vara sken solen under vår vandring. Redan vid samlingsplatsen kunde vi konstatera att den gamla eken i koloniområdet, trots sin höga ålder, såg lika frisk ut som tidigare.

Innan vi kom in i Bergianska trädgården passerade vi en slånbärsbuske, som verkligen lyste vit av alla nyutslagna blommor och strax därefter konstaterade vi att häggens blommor var på gång.

Inne i trädgården blommade det som aldrig förr, antagligen beroende på den tidiga våren. Nära våtmarken blommade kungsängsliljor (dock planterade) och sedan kunde vi bland annat njuta av porslinshyacinter, sibirisk nunneört och även andra nunneörter och i

Ölands- och Gotlandsområdet blommade både fält- och backsippor. Den oansenliga skogsbingeln, som säkert har hamnat i Bergianska trädgården utan människans hjälp, stod i knopp. Den växten fanns tillsammans med Carl von Linné på vår förra hundralapp.

Nära tulpantrappan lyste skenhasselns blommor ljusgula och inte långt därifrån blommade en låg korkalm. Vi upptäckte strax intill ett skott av trädet och någon tog snabbt reda på att korkalmen har den egenheten.

I Rhodedendrodalen stannade vi länge. Det var svårt att se sig mätt på all blomsterprakt i olika färger.

Det här var ett axplock av vad vi fick se denna vårdag. Vi var 16 glada NOS-are som njöt av våren i Bergianska trädgården.

Eva Innings

Desmeknopp

Foto: Claes Göran Ström

SKÖN LÖRDAG I SANDEMAR

Den lilla backen intill parkeringen lyste blå av alla styvmorsviol, hæggen blommade längs stigen till strandängarna, och kabbelekan vackert i diket. Vi fick se varierande mängd av bl a kungsängsilja, ängsbräsma, majviva, Adam och Eva, humleblomster, jordreva, blåsuga och knölsmörbomma. Eva ville gärna visa oss desmeknopp som hon visste skulle finnas i området. Denna växt, *Adoxa moschatellina*, är liten och oansenlig (”adox” betyder just ”inte iögonenfallande”) och lätt att blanda ihop med

små dagdkåpor, blev vi varse. Men till slut hittade vi den!

Ytterligare en upptäckt gjordes på tillbakavägen då vi valde att följa en för oss en ny stig: ett rejält bestånd av ramslök.

Soili Bisi-Ström

Program

GOTSKA SANDÖN

Några medlemmar reser till Gotska Sandön **12 - 16 juni** (onsdag-söndag), om vinden vill. Evt blir det en samordnad resa till Ön även i augusti. Båtens tidtabell finns på www.sandoresor.se/. Där framgår också logialternativ, kostnader etc. Själva bokningen görs av resenärerna själva.

Den som är intresserad av samordning med andra i FNSiN kan meddela Erik Elvers, e.elters@bredband.net, så förmedlar han kontakterna. Ange i så fall önskemål om boende (rum i stuga, hyrtält, ...) och ev. könsrestriktioner i fråga om sambo.

LANDSKAPSRESA UPPLAND

Resan till norra Uppland den **9 - 13 augusti** planeras för fullt. Anmälningstiden har gått ut och ett tjugotal medlemmar har anmält sig. Det finns fortfarande möjlighet att klämma in en och annan, i synnerhet om man är bilförare. Hör gärna av er till Eva Bolander, eva.bolander@telia.com ; 0768-452085.

SKALDJURSKNYTIS

Lördag 24 augusti kl 14.00

Plats: Kolonilott 50 Klematisvägen 7 i Skarpnäck. T ex buss 816 ifrån Gullmarsplan ca 10 minuter till Skarpnäcks koloniområde följt av en kort promenad.

Ta med skaldjur plus dryck! Vi sitter utomhus så kläder efter väder.

Föranmälan till Anders Tunevi, anders@anderstunevi.se eller tel. 070-5683513 senast 22/8

TRÄDVANDRING I NOBELPARKEN

Söndagen den 25 augusti klockan 11

Vi träffas utanför Berwaldhallen. Snett över gatan ligger Nobelparken. I parken finns ovanligt många olika trädslag. Det är resterna av ett arboretum (trädsamling), som planterades på 1800-talet då Skogsinstitutet låg i en av byggnaderna i parken.

Vandringen tar drygt en timme och avslutas med medhavd fika vid Djurgårdsbrunnsviken.

Ingen föranmälan. Frågor besvaras av Eva Innings tel. 070 4916714

VI BORSTAR I PARKEN

Onsdag 4 sept kl 17.00

Dags för den årliga tillsynen av runstenen i Karlbergs Slottspark som FNSiN är fadder för. Vi träffas vid SÖ hörnet av Karlbergs Slott (sjösidan, närmast gångvägen från Birkastan) och går tillsammans till stenen i parken för att se hur den mår och försiktigt ta bort ev lavar och mossor. Liten picknick efteråt!

Ev frågor kan ställas till Erik Elvers, e.elvers@bredband.net eller tel. 0738-526399. Ingen föranmälan behövs.

HAVTORNSPLOCKNING

Lördag 7 september kl 09.00

Utfärd till stranden utanför Grisslehamn där vi brukar kunna plocka havtorn. Observera att bårtillgången inte kan garanteras. De har dock mycket smak och syra så även små mängder räcker länge. Tillfälle till bad.

Vi far från Bergshamra torg kl 9.00 (T-stn Bergshamra norra uppgången) och stannar till i Grisslehamn för att köpa rökt fisk både på vägen till och från plockstället. Vi är tillbaka i Bergshamra ca kl 16.

Föranmälan till Erik Elvers, e.elvers@bredband.net, 0738-526399, **senast onsdag 4 sept.** Säg till om du behöver eller kan erbjuda bilplats. Utrymmet i tillgängliga bilar är alltid avgörande för hur många som kan följa med. Om vi behöver hyra bil bör det förberedas i god tid.

NATUREN I EKOPARKEN

Onsdag den 2 oktober kl 18

IFFI, Norrtullsgatan 45

FNSiN var, redan när grunden till världens första nationalstadspark lades, bland de föreningar som anslöt sig till Förbundet för Ekoparken.

Henrik Waldenström, ornitolog, guide och en av initiativtagarna till Ekoparken, berättar denna gång om naturen i parken.

Fika med ostfralla, 50 kr för det hela.

Föranmälan till Lars-Olov Wallin

wallin.larsolov@gmail.com , tel 0701714829

VANDRING TILL BAGGENSSTÄKET

Söndag 13 okt, buss fr Slussen ca kl 10

Det är i år 300 år sedan rysshärjningarna i Stockholms skärgård, alltså under slutet av Stora Ofreden. Det fanns t o m ett hot mot själva Stockholm, men det avvärjdes genom slaget vid Baggenstäket. Vi gör en höstvandring dit från Neglinge och fortsätter genom skogen till Fisksätra. I mån av tid och intresse kan vi besöka Leksaksmuseet där som öppnade våren 2018. På vägen till Stäket passar vi på att bese en "sjörövargrav".

Hur tidtabellerna ser ut i höst är i skrivande stund okänt, men jag räknar med buss från Slussen runt kl. 10, byte till Saltsjöbanan vid Henriksdal och ankomst till Neglinge runt 10.45. Exakta tider meddelas efter **anmälan som görs till Erik Elvers** sms 0738-526399 eller e-mäle e.elvers@bredband.net **senast torsdag 10 oktober.**

Skor för vandring i skog, matsäck för lunchrast och evt även en te/kaffepaus.

ÖNSKAS KÖPA:

frön av kulturarvsväxten : **GRÅÄRT** , tillhör Pisum Sativum (Sockerärtsgruppen) och är dessvärre helt slut hos alla fröfirmor i år. Den kallas också Lokförare Bergfälts jätteärt .

Mycket tacksam också för bara några få frön !!
Kontakta : ullaersmark@gmail.com

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden
c/o Erik Elvers Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

Johannes Rudbeckius, *Orbis Terrarum rudi penicillo adumbratus*
(Västerås, 1643)

Bild: Uppsala Universitetsbibliotek